

Zimányi Ágnes
AZ ABSZOLÚTUM ISMERETÉNEK EREDETE PAULER ÁKOS
BÖLCSELETÉBEN

„Philosophálni annyit tesz, mint az adott
relatívumhoz a megfelelő Abszolútumot keresni.”
Pauler Ákos, *Logika*, 212. §

Hazánk csupán néhány rendszeralkotó filozófussal büszkélkedhet, közülük is kiemelkedik Pauler Ákos a magyar bölcseleti gondolkodás jeles alakja. A rendszeralkotó Pauler igazi metafizikus elme, eredeti bölcselete az örök igazságokra épülő logikai, vagy objektív idealizmus.

Gondolkodásában a filozófia a végső előfeltetések tudománya, „a legegységesebb osztályokról szóló tudomány”¹, módszere a redukció, amellyel tételeit, mint végső előfeltételeket fedezi fel. A reduktív nyomozást addig kell folytatni, amíg logikailag már más tételekre nem támaszkodó autonóm tételekhez jutunk, „amelynek érvénye már egyedül önmagán nyugszik”². A filozófia feladata éppen az, hogy a heteronóm tételek logikai előzményeit nyomozva megállapítsa az autonóm törvények rendszerét. Ezért is írja Pauler Ákos, a *Logika* című könyvében: „Philosophálni annyit tesz, mint az adott relatívumhoz a megfelelő Abszolútumot keresni.”³

Pauler rendszerét szilárd alapokra, „ősértékekre” építi, ezek igazsága mással már nem bizonyítható evidencia – közvetlenül ismeri föl az értelem – ezért ezek az őserőket minden tudomány megalapozói, végső lehetőségi feltételei, az emberi elme nem teremti, hanem fölfedezi őket. Ezek az ősprincípiumok: az azonosság elve (*principium identitatis*), az összefüggés elve (*principium cohaerentiae*), az osztályozás elve (*principium classificationis*). Lényegében ugyanazt az igazságot fejezik ki, más-más szempontból, egyik a másikban implikált. Minden létező legbensőbb lényegét tekintve végül szükségszerűen e három logikai alapelvek gyökerezik, a létfokok, a létmódok, a maguk teljességében kibonthatók az alapelvekből, illetve visszavezethetők azokra. Az ősréleciókból adódik, hogy a dologhoz tartozik valami, van végső előfeltétele, amely abszolút. Ezt fejezi ki a korrelativitás elve: „nincsen relatívum abszolútum nélkül”⁴. Pauler Ákos számára a három alapelvből és koroláriumukból adódik minden tudomány alapproblematikája: 1. elemek (azonosság), 2. relációk (összefüggés), 3. osztályok (osztályozás), 4. az Abszolútum kérdése (korrelativitás: nincsen relatívum abszolútum nélkül). Nem lehetséges léteznünk, sem igaz ismeretre szert tennünk anélkül, hogy el ne fogadnánk – hacsak öntudatlanul is – „valami végső Abszolútum létét, amely már független lévén minden más dologtól, önmagában megáll”⁵. Más szóval: „gondolkodni annyit tesz, mint valami Abszolútum léteire építeni”⁶. Látjuk, hogy a reduktív módszer mindenre kiterjedő alkalmazása, és a „nincs relatívum abszolútum nélkül”⁷ elv következetes végiggondolása szükségszerűen vezet el Paulert minden valóság legvégső preszuppozíciójához, Istenhez.

Pauler Ákos érett bölcselete teizmus, amelyben az Abszolútum fogalma azonosul Isten vallási eszméjével. Platón, Arisztotelész, Szent Ágoston és Leibniz művének szerves

¹ *Bevezetés a filozófiába*, BEV, Budapest, 1933⁴. (1. kiadás: 1920.), 8. §

² BEV 16. §

³ *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*, Budapest, 1925. 212. §

⁴ BEV 28. §

⁵ BEV 168. §

⁶ BEV 168. §

⁷ BEV 28. § és *Metafizika*, A szerző kézirati hagyatékából sajtó alá rendezte és előszóval ellátta DÉKÁNY ISTVÁN, Budapest, 1938., 27. §

továbbépítése, ám, mindenestül keresztény bölcelet, a kinyilatkoztatott igazság tudományos rendszerezése.

Erdélyi János, a magyar bölcelet múltjának egyik első kutatója, *A bölcelet Magyarországon* című, 1885-ben megjelent könyvében így fogalmaz: „A bölcsészet, mint tudomány nélkülünk is ott állana, ahol ma s lehet, hogy nincs hivatásunk e részben világraszóló szerepet vinni”⁸. Pauler Ákos (1876-1933) objektív idealista, teizmusig kiterjedt rendszere szellemi életünk maradandó értéke. Bölceleti vizsgálódásai Paulert szükségképpen elvezették Istenhez. „Ami a logikában az ellentmondás elve, mint ősprincípium, az a metaphysikában Isten, mint ősmozgató”⁹ – írta 1922-ben.

Pauler Ákos német eredetű, de teljesen magyarrá lett pozsonyi családban született, 1876. április 9-én. Nagypapa, Pauler Tivadar, neves jogász, a Pázmány Péter Tudományegyetem professzora, majd kultusz- és igazságügy miniszter. Apja, Pauler Gyula ismert, tudományában pozitivistá szellemű történész, országos főlevéltáros. Anyai ágon a Lenhosék családból származik. Jeles tudósok sorát folytatta Pauler Ákos, aki 1902-ben már magántanár Budapesten, 1906-tól a pozsonyi jogi akadémián etika tanár, 1911-től, Böhm Károly utódként Kolozsváron tanít, végül 1915-ben Budapestre kerül a Pázmány Péter Tudományegyetemre, ahol haláláig tartja népszerű filozófia előadásait. Pauler Ákos magányosan élt, és amikor 1933-ban, június 29-én, 57 évesen meghalt, lefelé fordított címerrel¹⁰ temették el: vele a család utolsó férfitagja szállott sírba.

Pauler Ákos istentana óriási területet ölel fel, hatalmas téma. Jelen dolgozat a címben megjelölt témát fogja érinteni: az Abszolútum ismeretének eredetéről lesz szó. Arról, hogy minden ismeret eredete az Abszolútumban van. Isten ismerete logikailag megelőzi a világ ismeretét. Az empiria csak kiváltja (megindítja) a megismerést. Ugyanakkor az Abszolútum a megismerés által keresett végső ismereti objektum. Pauler a kezdet és a vég egységét fedezi fel az Abszolútumban. A kezdet és a vég harmóniája megmutatkozik Pauler Ákos személyes életében is. Indulásakor, fiatal éveiben határozottan metafizikus hajlamú, majd egyetemi évei alatt eltávolodik a transzcendens eszméktől, de érett bölcelete visszatalál Istenhez.

Témánk feldolgozásához hasznosnak látszik Pauler kezdeti metafizikus gondolatainak fölvezetése, majd figyelmünket az Abszolútum fogalmának szenteljük, ezt követően az Abszolútum megismerésben játszott szerepét tekintjük át, végül az Abszolútum ismeretének eredetét vizsgáljuk.

1. Pauler Ákos metafizikus indulása

Pauler Ákos pályája látszólag sikeresen alakult, ám vérbeli bölcselőhöz méltón, életét állandó belső harcok és küzdelmek kísérték. Amikor az ifjú Pauler eszmélkedik, Európa szerte túlteng a pozitivizmus és főként ismeretelméleti kérdések állnak a bölceleti érdeklődés középpontjában. Újkantiánus iskolák működnek, hódít a biologizmus, teret nyer a szociológia. Divatos az ún. természetfilozófia, annak módszerével próbálják a bölcelet nagy kérdéseit megválaszolni. A természet meghódítását, előfeltevésektől mentes, tárgyilagos ismeretét aprólékos tudományos elemzésekkel, részletező vizsgálatok összegzésével kívánják véghezvinni. Úgy vélik, a jelenségeket a természeti erők összműködése elégségesen magyarázza, és a dolgok szubsztanciális formái nem jelentenek sajátos minőségi többletet. A jelenséget elindító közvetlen ható-ok a fontos, nem a jelenség célja az egészben. A törvényszerűség helyett az okság a fontos, Galilei nyomán a *miért* helyett a *hogyan*. E kérdésre pedig nem a dologban rejlő és megnyilvánuló minőség, hanem egy fizikai törvény

⁸ A bölcelet Magyarországon, Budapest, 1885.

⁹ *Aristoteles*, Filozófiai könyvtár, Budapest. 1922. 142. old.

¹⁰ Pauler Ákos címere ma az esztergomi a primási múzeumban látható.

válaszol. Nem meglepő, hogy a metafizikai kérdések mellett az így gondolkodók túlnyomó többsége közönyösen megy el, meddő spekulációnak tartva a világ transzcendens megközelítést.

Bár a hagyományos filozófiában a metafizika és az ismeretelmélet elválaszthatatlanok egymástól, a kor divatos ismeretelmélete a természettudományos kutatás hatása alatt áll, de ismeretünk kizárólagos tárgyának a tapasztalat tényeit fogadja el. Határtalan önbizalom és lapos agnoszticizmus keverednek különös módon a századvég, illetve a századforduló filozófiájában, az egymással legalább ebben rokon szenzualizmus, ontologizmus, materializmus, empirizmus, kriticizmus, agnoszticizmus, pszichologizmus, utilitarizmus, és főként a pozitivizmus filozófiájában. Ezek az egymástól lényeges vagy járulékos vonatkozásban eltérő irányzatok abban legalább megegyeznek, hogy a tények mindenhatóságát hirdetik és a filozófiát mindenestől a pozitív tudományokhoz rendelik.

A családi indíttatás, a pozitivistá szemléletű apa, és a kor divatja kezdetben mit sem befolyásolta az eredendően metafizikus hajlamú Pauler Ákost. Ifjúkorában határozott álláspontja az Arisztotelészen alapuló skolasztika. A befelé forduló, szemlélődő ifjú 15 éves korától kezdve újabb és újabb bölcséleti problémákon töri a fejét, gondolatait értekezésekben rendszerezi, foglalja össze. Alig 17 éves korára úgyszólván az összes klasszikus filozófust elolvasta, és hihetetlen gondolatenergiával a legellentétebb fölfogásokat is többé-kevésbe megemésztette. Tanulmányozta Lotze, Kant, Hume, Bacon, Spinoza, Schopenhauer műveit, Goethe Faustját. Már ekkor elolvasta Arisztotelész, Platón műveit, Aquinói Szent Tamás Summáját, de ismerte Fichte, Diogenes Laertius és Hegel gondolatait is. Filozófiai értekezéseket írt, 1892-ből való, például a „Néhány szó a determinizmusról” című írása, amelyben a szabad akaratról gondolkodik, valamint a „A lélek immaterialitása”, „A végtelenség eszméje”, „A theizmus erkölcstani alapelve” ... és mások. A gimnáziumban „XIII. Leó és a modern korszellem” címen értekezett XIII. Leó pápa jubileumi ünnepén elmondott beszédében. A nagy pápa kora világnézetének átalakítására tett törekvéseit méltatta.

A nagy metafizikusnak készülő ifjú Pauler, amikor az Akadémia 1892-ben induló filozófiai folyóirata, az Athaeneum a kezébe kerül, hevesen tör ki annak pozitivista szelleme miatt: „a legpiszkosabb materializmus hirdetője. Hogy nem akarják belátni a phychophysiologia meddő voltát!”¹¹ A metafizikát tartja egyedül jogosultnak, amelyről azt írja naplójába: „művelni és jogait védeni egyik célja életemnek”.¹²

Korai műveiben számtalan bizonyítékot összegez, hogy igazolja a tapasztalatot túllépő ismeret valódiságát. Azt, hogy a metafizikai tétel nem merő föltevés, hanem valós ismeret, amelyet az adott tárgyról szerez magának az értelem. „Az agnoszticizmus – állapítja meg – érzi ama veszteséget, mely a metafizikai tudás megvetésével úgy intellectuális, mint morális életünket érte, mert megbomlott mindkettőben a harmónia – vagy ami még nagyobb baj – a harmónia lehetőségének a reménye ... Metafizika nélkül az ismeret ház marad tető nélkül, melyen sok szépséget találhatunk, de benne állandóan nem lakhat senki”.¹³

Pauler Ákos kezdetben legádázabb ellenfelének a pozitivizmust tartja, amely a dogmatizmus megdöntésére maga is dogmatizmust üz. „Gyarló ismerettani bírálatot gyakorol a pozitivizmus napjainkban, hívei egyszerű tyrannizmushoz folyamodnak az ismeret határainak kiszabásában, de azért nem átallanak a legmagasabb metphysikai problémákról kategorice nyilatkozni 'ismereteink gyarlóságai' miatt”¹⁴. Értekezést ír „A metaphysika módszeréről” (1894) címmel, és az elkészült művet határozott szándékkal Pauer Imrének küldi el, aki az Athaeneum szerkesztője: „ezeknek nagyon üdvös valami antipositivistikus cikk” – írja naplójába.

¹¹ *Napló*, 1892. október 12.

¹² *Napló*, 1893. június 23.

¹³ *Napló*, 1893. június 23.

¹⁴ Idézi KORNIS GYULA, *Kezdet és vég, in Pauler Ákos emlékkönyv*, Budapest, 1934. 10. old.

Pauler Ákos a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcséleti karán tanul tovább, ahol a kor és tanárai hatására elfordul a metafizikától, megtagadja a korábban vallott transzcendens eszméket. Pozitívista, kritícista elveket vall, doktori disszertációjában örömmel konstatálja, hogy a pozitív természettudomány szerencsésen átvészelte „minden tudomány gyermekbetegségét, a teológiai és metafizikai stádiumot, feladatául immár nem a tapasztalat fölötti lények, szubsztanciák és erők megismerését tekinti, hanem egyedül a természeti jelenségek törvényeit, kapcsolataik objektív megnyilvánulási módjait. Egy-egy elkésett metafizikus kivételével minden komoly gondolkodó belátja, hogy a természetet csak önmagából lehet megérteni és tudományosan magyarázni, nem pedig a lehető tapasztalat körén kívül gondolt noumenonnal.”¹⁵ Majd így fogalmaz: „szerencsére a metafizikai előítélet kezd hanyatlani, a valóság kritériumául kezdik azt tekinteni, ami egyedül igazolható, hogy tudniillik, a realitás nem az örökké állandó, de az örökké változó”.¹⁶

Több mint egy évtized telik el, mire Pauler Ákos több tanulmány és könyv megírása, bölcséleti problémák átgondolása után visszatér eredeti metafizikus világnézetéhez, amely élete vége felé teista szemléletben teljeseedik ki. Hosszú fejlődés és letisztulás után Pauler visszatér a keresztény bölcsülethez. Elmélyülő teizmusában az Abszolútum fogalma azonosul Isten vallási eszméjével.

2. Az Abszolútum

Érett bölcséletében Pauler Ákos Abszolútumnak azt a dolgot nevezi, amely minden vonatkozásban – ontológiai, logikai, és értékelméleti szempontból is – független más dolgoktól, tehát „önmagában megáll”¹⁷. A valóság minden mozzanatának és minden értéknek is abszolút végső meghatározója és feltétele, legbensőbb mivoltában minden őértékkel azonos: lét- és értéktelenség. Az Abszolútum lényegére nézve definiálhatatlan, azaz más fogalmakból, amelyek őt meghatároznák, nem magyarázható. „Csak arra kell szorítkoznunk, hogy elkülönítsük a többi dologtól, azaz a relatívumoktól.”¹⁸

Az Abszolútum nem azonos az ideavilággal, bár szoros kapcsolat áll fenn közöttük. Ezt már az a körülmény is bizonyítja, hogy az ideák (igazságok) világa összetett, az Abszolútum azonban csak egyszerű lehet. A kapcsolat abban áll, hogy az Abszolútum, mint mindennek abszolút végső, egyszerű előfeltétele, így előfeltétele az ideák világának is. „Analógiás értelemben az ideák Isten örök gondolatai.”¹⁹ Az Abszolútum szükségképpen túl van az összes relatív dolgok (valóságok, viszonyok, érvényességek) létmódján, és amennyire ilyen körülmények között jellemezhetjük, a jósággal, a szeretettel azonosíthatjuk. Isten a szeretet.

Az Abszolútum mindennek, így az értékvilágnak is végső előfeltevése és feltétlen meghatározója. A létezés teljessége tehát annak teljes értékességét is jelenti. Az Abszolútum ennek következtében az értékek teljességét: az igazság, a jóság, a szépség feltétlen és korlátlan megvalósulását is fel kell tennünk. A létezés teljessége ugyanis „annak teljes értékességét is jelenti”²⁰. Mivel az értékvilág és a létezés szorosan összekapcsolódott, a relatív létezők létüket annál szabadabban tudják megélni, felmutatni, minél inkább alkalmazkodnak az értékvilághoz. Pauler ezt így összegzi: „valóságnak lenni annyit tesz, mint törekedni az igazra, szépre és jóra”²¹.

¹⁵ *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Budapest, 1898. 3-4. old.

¹⁶ *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*, Budapest, 1898. 9. old.

¹⁷ BEV 168. §

¹⁸ *Metafizika*, 28. §

¹⁹ *Metafizika*, 44a §

²⁰ BEV 255. §

²¹ BEV 255. §

Létezik-e ilyen Abszolútum? – teszi fel a kérdést Pauler Ákos. Létezését már akkor elismertük, amikor a relativumokat megtapasztaltuk, elismertük. Hiszen korrelativitás elve szerint „nincsen relativum Abszolútum nélkül, ugyanis a relativum éppen az, ami valami abszolúthoz viszonyítva függő, azaz relatív”. Ezért nem tudunk megismerni anélkül, hogy el ne ismernénk valami végső Abszolútum létét, amely mindentől független és „önmagában megáll”²². Pauler Ákos megállapítja, hogy minden filozófiai rendszer feltesz valamilyen végső és független Abszolútumot, még a pozitivizmus, az empirizmus is, ha erőnek, szellemnek, vagy a tények összességének nevezi is. „Gondolkodni már annyit tesz, mint valami Abszolútum létre építeni.”²³ Paulert a valóság reduktív végig gondolása az Abszolútum létének elismerésére vezeti.

„Az Abszolútum létének kimutatását hagyományos néven istenbizonyítéknak mondjuk”²⁴. Azt kell mondani, hogy a relativumok, azaz a valóságot alkotó egyes valóságok elismerése már istenbizonyíték, mert magában foglalja valami Abszolútum létének elismerését, amelyhez viszonyítva relativum a valóság. Más szóval az a bizonyosság, amellyel a tapasztalati valóság létét elismerjük, egyúttal az Abszolútum létét is azzal egyenrangú bizonyossággal ruházza fel. „Az istenbizonyítás nem egyéb, mint végiggondolt tapasztalás, azaz az Abszolútum létét közvetett empirikus bizonyítás révén ismerjük fel.”²⁵

2.1. Az Abszolútumra is érvényesek a logikai alapelvek

A világtól radikálisan különböző Abszolútum és a világot alkotó relativumok az ellentét (kontrareitás) viszonyában állnak egymással. Az ellentétes tagok sajátossága, hogy kell valami harmadik közös mozzanattal bírniuk. Így például a jó és a rossz közös vonása, hogy értékek. Pauler kifejti, hogy az Abszolútum és a relativum esetében ilyen közös mozzanat, hogy mindkettő bizonyos határozományokkal bír, amelynek alapján megállapítható, hogy az Abszolútum Abszolútum és nem relativum. Bármennyire is más természetű az Abszolútum és a relativum, az ellentmondás elve (principium contradictionis) egyaránt érvényes mindkettőjükre, mert ez fejezi ki, hogy $A \text{ non est non-}A$. Ezzel Pauler elérkezik a többi logikai alapelvhez is, ugyanis ha elismertük, hogy „az Abszolútumra is érvényes principium contradictionis, ezzel valamennyi logikai alapelv érvényét elismertük az Abszolútumra”²⁶. Az ellentmondás elvének érvénye ugyanis fölteszi az azonosság elvének érvényét, amely szerint minden dolog csak önmagával azonos. A principium identitatis érvényéből pedig egyenesen következik, hogy a csak önmagukkal azonos dolgok összefüggésben állnak (akár a diverzitás formájában) egymással. A principium cohaerentiae elvével viszont azt is elismertük, hogy A és $\text{non-}A$ egyaránt osztálytagok.

Abból a tényből tehát, hogy az Abszolútum nem relativum természetesen következik, hogy a logikai alapelvek az Abszolútumra is érvényesek. Ez nem azt jelenti, hogy az Abszolútum alávetett lenne a logikai alapelveknek, hiszen akkor relativum volna és megszűnne abszolút lenni. Valójában jól kell érteni: „az Abszolútum azonos minden igazság alapvető mivoltával, (amelyet éppen a logikai alapelvek határoznak meg). Más szóval: az Abszolútum lényege bármennyire is ismeretlen, egy szempontból ismeretes előttünk, amennyiben az igazságok rendszerével azonos: $\text{Deus est ipsa veritas}$ ”²⁷

²² BEV 168. §

²³ BEV 168. §

²⁴ *Metafizika*, 29. §

²⁵ *Metafizika*, 29. §

²⁶ *Metafizika*, 30. §

²⁷ *Metafizika*, 30. §

2. 2. Az Abszolútumra és a relatívumra érvényes kapcsolat: az analógia

Az Abszolútum és a relatívum viszonyának problémája abból adódik, hogy az Abszolútum tökéletesen különbözik a világtól. Kapcsolatuk a teremtő és teremtmény, a meghatározó és meghatározott, az állandóság és a változás viszonya. Viszonyukat Pauler Ákos reduktív módon nyomozza, mindenekelőtt azt hangsúlyozva, hogy „viszonyról” ebben az esetben csak átvitt értelemben – analóg módon – beszélhetünk. Ha ugyanis az Abszolútum éppoly értelemben állna viszonyban más dolgokkal, mint a relatívumok általában egymás között, akkor a viszonyban állással maga is korlátozódnék, és bármely általános értelemben is függőségbe kerülne a valóságtól, amellyel viszonyba lépett. Ezt nyilván nem következhet be, mert „az Abszolútum azt a dolgot, amellyel viszonyba lép, abszolúte meghatározza ... az nemcsak lényegében, de létében is függ tőle”²⁸

Minthogy az Abszolútum mindennek végső feltétele és meghatározója, állítható róla minden létükéletesség, minden tulajdonsága lényegével azonos. Pauler az Abszolútum teljes transzcendenciáját mutatja ki, amikor a teljesen egyszerű Istenséget szembeállítja a relatív valósággal: „Isten maga a bölcsesség, a jóság, a szeretet, s nem Isten az, aki bölcs, jó és szerető a lénye”²⁹. A valóság kategóriái nem alkalmazhatók rá, mert túl van a valóság, a relatívumok osztályait alkotó kategóriákon, és túl van minden sajátos létmódon is, mint például maga a valóság vagy az érvényesség. Nem azonos az igazsággal és az értékkel sem, amelyek különben sem nem részei, hanem előfeltételei a valóságnak. „Az igazságok és az értékek világát joggal tekinthetjük az Abszolútum aspektusainak, azaz olyan ismereti tartalmaknak, melyekben az Abszolútum a mi korlátolt megismerésünk számára is, ha nem is teljesen, de töredékszerűen ismeretessé válik.”³⁰ Bármennyire túl van ugyanis az Abszolútum a relatívumokat megragadó kategóriákon, teljesen ismeretlen mégsem lehet, mert a korrelativitás elvének értelmében a relatívum utal az Abszolútumra. „Azt a körülményt, hogy a relatívumból az Abszolútumra következtethetünk, amennyiben azt a relatívum ismerete már megengedi, *analogia entis*nek nevezzük”³¹. Az *analogia entis* helyes értelme éppen az, hogy „a legegységesebb határozományok egyidejűleg illetik meg mind az Abszolútumot, mind a relatívumot, de ezeken belül csak az *analogia proportionis* alapján alkalmazható az Abszolútumra oly határozomány, mely a relatívumot illeti meg”³². Így tehát, a kategóriák (osztályfogalmak), amelyek a valóságra vonatkoznak magától értetődően nem alkalmazhatók az Abszolútumra, legfeljebb az *analogia proportionis* értelmében: Istenben végtelen mértékben van meg mindaz, ami a valóságokban csupán véges módon létezik.

Az Abszolútum-relatívum meghatározó-meghatározott, teremtő-teremtmény viszonya az alap arra, hogy az Abszolútum analóg megismeréséről beszélhessünk. Az Abszolútum, mivel a valóság feltétlen meghatározója a teremtésben önmagát adja, a dolgok eszméit csakis önmagából merítheti. A relatív valóság mindig hiányos, csupán részesedése, tökéletlen utánpótlás marad az isteni létjelenségnek. A tiszta tökéletességek a maguk eszméi szerint, a tapasztalati valóság korlátozottságaitól elvonatkoztatva pozitív fogalmakként alkalmazhatók az Abszolútumra, ami azt jelenti, hogy *megismerhető az Isten*. Megismerésünk a relatív valóság összetettségéből indul ki és törekszik az abszolút tiszta egyszerűség felé, és ha képes is a tapasztalat határait átlépni, hogy az abszolút valóságról fogalmat alkothasson, ebben a fogalomban mindig megmarad a paradoxitás, és mindig több lesz a tagadás, mint az állítás, a negatívum, mint a pozitívum, mert lényegében és létében *ismeretlen az Isten*.

²⁸ BEV 168. §

²⁹ *A fogalom meghatározásának ontológiai vonatkozásai VI, in Tanulmányok az ideológia köréből*, Budapest, 1938. 116. old. (posztumus)

³⁰ BEV 168. §

³¹ BEV 168. §

³² *Matafizika*, 43. §

3. Az Abszolútum a megismerésben

Ahhoz, hogy eljussunk a címben megjelölt gondolathoz, miszerint Pauler Ákos bölcseletében az Abszolútum ismerete honnan származik, előbb arról kell szólnunk, hogyan zajlik a megismerés, és abban milyen szerepe van az Abszolútumnak.

Az, amire az emberi lélek mindenekelőtt törekszik, nem a megismerés, hanem a bizonyosság, határozza meg Pauler Ákos. Ez tágabb körű: nem minden bizonyosság épülhet megismerésen, pláne tudáson. Az a bizonyosság, amelyre a gyakorlati életben túlnyomóan építünk, nem lehet a tudás, hanem a hit. Hitnek épp azt a bizonyosságot nevezzük, amely nem tudáson, hanem valamiféle bizalmon alapszik.

A megismerést akkor tudjuk helyesen értelmezni, ha sikerül egy, az empiriától független ismeretforrást kimutatnunk, amely egyúttal a ráismerés szubsztrátumául szolgálhat. Pauler Ákos a megismerés olyan módjára fókuszál, amelyet – ahogyan ő írja – eddig úgyszólván észre sem vettek: ez az autotetikus ítélet nyomán feltámadó ráébredés (egersis). Vannak olyan ismeretgyarapító ítéleteink, amelyek nem tér és időbeli tartalmakat kapcsolnak össze, mégis ismeretgyarapítók. Honnan vesszük itt a többletet az alany tartalmával szemben? Onnan, hogy felismerjük az alanyfogalom logikai érvényének preszuppozícióit. Tehát alkothatunk ismeretgyarapító ítéletet szemlélettől függetlenül is annak a felismerése révén, hogy az alanyfogalom érvényének logikai előfeltétele az, hogy az állítmánnal kapcsolatban van. Ezek az autotetikus ítéletek: minden tiszta filozófiai ítélet ilyen természetű. A logika is autotetikus ítéletek eredménye, mert amikor bármely ítélet formális előfeltételeit redukív úton nyomozzuk, és végül a logikai alapelvekhez jutunk, olyan dolgot ismerünk meg, amely azelőtt ismeretlen volt előttünk. De nem tér- és időbeli szemlélet által jutottunk a logikai alapelvek ismeretére, hiszen a feltételezettség és általában a logikai függőség oly viszonyok, amelyek tér- és időbeli adatokkal semmiképpen sem fejezhető ki. Autotetikus ítéleteken alapul az etika is, mert azt nyomozza, hogy egyes erkölcsi helyeslésünk vagy helytelenítésünk milyen egyetemes elvek érvényét teszi fel. Az esztétikai princípiumokat is hasonló úton találjuk meg. A metafizikai megállapítás is autotetikus ítélezésen alapul. Hasonló módon építi fel az ideológia is a maga tanítását, és olyan teljesen szemléletmentes fogalmakra jut, mint viszony, kategória stb. Az autotetikus ítélet és a redukció következményt kapcsol össze logikai előzménnyel³³. A filozófiai kutatás autotetikus ítéletek nyomán fedezi fel megismerésünk, alkotásunk, és tapasztalásunk végső előfeltételeit.

A redukív művelet ismeretgyarapító. Az autotetikus ítélezés voltaképpen öntudatosítási folyamat, amelynek során valójában önmagunkból merítjük az új ismerési tartalmat, és ez a bennünk öntudatlanul lappangó, velünk született ismereteknek az öntudat fényébe való emelésével azonos, ahogyan azt Platón és Augusztinus is tanította. Összefoglalva: az a priori tartalom keresése, tehát autotetikus ítélezés, az eljárás pedig a redukív módszer. A velünk született (preszupponált), tehát öntudatlanul bírt, nem-szemléleti tartalom megpillantását Pauler Ákos ráébredésnek (egersis) nevezi. A ráébredés nem ítélezés, hanem az autotetikus ítélezés előkészítő, még csak anyaggyűjtő élménye. A ráébredésben még nem állítok vagy tagadok semmit, hanem csak meglepődöm egy új mozzanat váratlan megpillantása által.

Az autotetikus ítélet és a ráébredés viszonya az, hogy a ráébredés pillantja meg azt a preszupponált (velünk született) tartalmat, amelyet azután az autotetikus ítélet megismeréssé formál. Pauler számára ez azonos a Platón-i anamnézisz tanban megsejtett ismeretgyarapítással.

³³ Vö. BEV 15. § és 47. § is.

A folyamat végiggondolásakor azonban két probléma merül fel: egyrészt, mi biztosítja a kimutatott a priori (velünk született) új ismerési tartalom objektív érvényét? Másrészt, hogy honnan ered a velünk született ismerési tartalom?

Az első kérdéshez Pauler Ákos azt fűzi hozzá, hogy a reduktíve nyert igazságok a logikai alapelvek, amelyek objektív voltát az bizonyítja, hogy érvényességük minden kétségbevonása már a kétségbevont elv érvényének feltevésére épít. Például az azonosság elve kimondja, hogy minden dolog csak önmagával azonos. Ezt a tételt nem lehet még egyetemesebb tétellel igazolni, vagyis „bebizonyítani”, mert a bizonyítás logikai művelet, és mint ilyen, felteszi a logikai alapelvek, tehát az azonosság elvének érvényét is.

4. Az Abszolútum ismeretének eredete

A második probléma (honnan ered a velünk született tartalom) megoldásához először azt kell látni, mit értünk ismereteink eredetén. Nyilván azt a történet, amelyben új ismereti tartalom merül föl. Ez a folyamat az autotetikus megismerésnél a ráébredés. Honnan merül fel az új tartalom, vagyis mi az oka annak, hogy e tartalom épp most merül fel a tudatomban? És mi az oka a többletnek az empirikus tartalmakon túl? Platón és Augusztinus az a priori ismeretek keletkezését közvetlen isteni belátásra vezeti vissza (anamnészis, illuminatio). És erre a következtetésre jut Descartes is. Amikor a francia bölcseleő eszméink eredetéről gondolkodik, különös gonddal vizsgálja Isten eszméjének forrását. Amit nem nyerhetünk tapasztalásból, a véges valóság fokozásából. Isten ideáját csak maga Isten helyezhette belénk, amikor megteremtett bennünket.

Elődei nyomán Pauler is szembenéz az ismeretek eredete problémával. Az kétségtelen, hogy bírjuk az Abszolútum fogalmát, és azokat a tulajdonságokat, amelyek az Abszolútum fogalmából következnek, mint például a végtelenség, az örökkévalóság. Ezeket nem meríthetjük a relatívumok ismeretéből, sem az empiriából, sem az ugyancsak relatív emberi szellemünk tevékenységéből.

Isten ismerete logikailag megelőzi a világ ismeretét, ebben Pauler igazat ad Descartesnek, az Abszolútum ideája alapja és előfeltétele a relatívum ismeretének. Arra a következtetésre jut, hogy az Abszolútum ismeretének eredete csak magában az Abszolútumban lehet. Az Abszolútum eszméje autetikus megismerés nyomán merül fel tudatunkban, az autetikus nyomozás, és az abban végül felmerülő ráébredés az ismeretet az öntudatba emeli. Pauler Ákos meglátása szerint, felesleges lenne a kissé kalandos illumináció tanát felvenni.

Az Abszolútum a megismerésben tehát a következőképpen szerepel. Először, mint a megismerés lehetővé tévője azáltal, hogy a megismerő szubjektumot olyanná teremti, hogy benne az abszolút mozzanatok, mint a priori ismeretek öntudatlanul megvannak, amelyekre való ráébredés adja az ismeret lényegét. Az a priori igazságok tartalmai az ideák, tehát az Abszolútum úgy teremti a megismerő alanyokat, hogy azokban az egész ideavilág öntudatlanul megvan. Az empiria csak kivált minden megismerést, de a tartalmat nem ez határozza meg.

Am, másodsor az Abszolútum eszméje nemcsak, mint a megismerés lefolyásának lehetővé tévője szerepel, hanem mint a megismerés által keresett, végső ismereti objektum is. Megismerésünk csak akkor jut nyugvópontra, ha végül autonóm – független – abszolút, végső tartalmakra bukkan. Éppen ezért a logikában a logikai alapelvek, az etikában és esztétikában a végső értékek, a valóságtudományokban a végső elemek és relációk megismerésére törekszünk. Mindezek nem azonosak az Abszolútummal, mert csak relatív-abszolút tartalmak, de a feljük való törekvés mutatja az Abszolútum felé való törekvést minden megismerésben, azaza, hogy voltaképpen minden megismerésben az Abszolútum megismerésére törekszünk.

Az Abszolútumot tehát annyiban ismerjük meg, amennyiben az megnyilvánul a relatívumban. A megnyilvánulást Pauler úgy magyarázza, hogy az egyfajta visszatükröződést jelent, „Isten teremtményeiben nyilvánulhat meg”³⁴. Minden, ami nem abszolút – relatív – az Abszolútum teremtménye, tehát bármely relatívumban megtalálható kell legyen az Abszolútum valamiféle nyoma. Ezt úgy is mondjuk, hogy a relatívum utal az Abszolútumra. Másrészt az utalás szét is választja őket, hiszen rávilágít a relatívum és az Abszolútum közötti radikális különbségre. Az utalást jelképes, közvetett – analóg – megismerésnek mondjuk. „Azt a körülményt, hogy a relatívumból az Abszolútumra következtethetünk, amennyiben azt a relatívum ismerete már megengedi, analogia entisnek nevezzük.”³⁵ Az analogia entis helyes értelme éppen az, hogy „a legegységesebb határozományok egyidejűleg illetik meg az Abszolútumot és a relatívumot, és ezeken belül csak az analogia proportionis alapján alkalmazható az Abszolútumra olyan határozomány, amely a relatívumot illeti meg”³⁶.

Annak, hogy az Abszolútumot annyiban ismerjük, amennyiben megnyilvánul a relatívumban, ellentmondani látszik, hogy az Abszolútumra, mint a relatívumok által kívánt végső tartalomra, végül is rábukkanunk, amit Pauler közvetett megismerésnek mond. Az ellentmondás helyes disztinkcióval könnyen feloldható. A követett, jelképes megismerés az Abszolútum essentiájára, a közvetlen pedig existenciájára vonatkozik. Igaz, az Abszolútumban az essentia és az existentia tökéletesen azonos, de logikai értelemben és nem a mi emberi megismerésünk szempontjából. Az Abszolútumot legbensőbb lényegében nem ismerhetjük meg, azonban mint ismeretlen, szükségképpeni előfeltételt a leghatározottabban felismerhetjük, ami azt jelenti, hogy csak „létének evidenciáját vagyunk képesek megragadni, de lényegét nem”³⁷. A létevidencia megragadása ugyanis nem azonos az Abszolútum létmódjának kimerítő megismerésével. Azt jelenti, hogy biztos ítélettel állíthatjuk az Abszolútum, Isten létezését, de csak jelképes, analóg megismeréssel közelíthetjük meg.

Észre kell vennünk, hogy az Abszolútum-ismeret eredetére reflektáló Pauler az Abszolútum fogalmát és a belőle kikövetkeztethető attribútumokat a relatívumokból és az Abszolútumból is származtatja. Erre az adottságra azon túl, hogy az Abszolútum és a relatívum viszonya eleve és lényegét tekintve paradox, további magyarázattal szolgál az emberi megismerés időbeni (empíria) és a logikai (maradandó lényeg) elsőségének kettőssége. Ezért Paulernek az a meglátása, hogy az Abszolútum létét közvetett empirikus bizonyítással ismerhetjük fel, nincs valós ellentétben azzal az álláspontjával, hogy az Abszolútum ismeretének eredete a relatívumok ismeretéből bizonyosan nem származhat, mert „semmilyen elvonással nem lehet valamiből azt kivonni, ami nincs benne, tehát a végesből a végtelent, a tökéletlenből a tökéletest”³⁸. Éppen ellenkezőleg, a végtelenhez viszonyítva állapíthatjuk meg, hogy mi a véges, tudniillik, ami nem végtelen, a tökéleteshez képest, hogy mi a tökéletlen, azaz nem tökéletes. Pauler rámutat: „Isten ismerete logikailag megelőzi a világ ismeretét, az Abszolútum ideája alapja és előfeltétele a relatívum ismeretének”³⁹.

Ezért az Abszolútum ismeretének eredete csakis magában az Abszolútumban lehet. Isten létének felismerésére 'ráébredéssel' (egersis) jutunk el, „az Abszolútum eszméje autotetikus megismerés nyomán merül fel tudatunkban”⁴⁰. Az isteneszme szellemünk benső szükséglete, léte ősbizonyosság. „Isten az emberi lelket már úgy teremti, hogy benne a végtelennek és örökkévalónak, az Abszolútumnak valamiféle sejtelve él, és az autotetikus nyomozás s az abban felmerülő ráébredés ez ismeretet öntudatba emeli.” Vagyis: „az Abszolútum úgy teremti a megismerő alanyokat, hogy azokban az egész ideavilág

³⁴ *Metafizika*, 72. §

³⁵ BEV 168. §

³⁶ *Metafizika*, 43. §

³⁷ *Metafizika*, 72. §

³⁸ *Metafizika*, 60. §

³⁹ *Metafizika*, 60. §

⁴⁰ *Metafizika*, 60. §

öntudatlanul megvan”⁴¹. Az empiria csak kiváltja a megismerést, de nem határozza meg tartalmát.

Ha az Abszolútum közvetlen létmegragadása logikai redukció eredménye, az Abszolútum metafizikai megismeréséről beszélünk, az analogia entis értelmében, ha pedig az az Abszolútum utáni vágy és szeretet megnyilvánulása, akkor Isten vallási megragadását jelenti. A filozófiai és a vallási megragadás közös vonása, hogy „ráébredés által új tartalmak merülnek föl a tudatunkban”⁴², tehát a vallási megragadásban (hitben) is van ismereti, logikai elem, a szeretet és a remény mellett. A hit a szeretetre és a tökéletes utáni vágyra utal, azt a mozzanatot jelenti, hogy Isten felismerése nem észbeli bizonyítékkal indul, a remény pedig azt, hogy lelkünk az Abszolútumtól, Istentől várja a végső megváltást. Valami racionális elem tehát mindig megnyilvánul vallási állásfoglalásunkban is, mert az az Abszolútum gondolatától elválaszthatatlan. Pauler szerint helyesen azt kell mondani, hogy „a hit az a bizonyosság, amely bár nem értelmi belátáson alapszik, de értelmi kategóriákban nyer kifejezést”⁴³.

A relatív abszolút tartalmak (alapelvek, végső értékek, elemi adottságok) az Abszolútum felé való törekvésre utalnak, arra, hogy „voltaképpen minden megismerésben az Abszolútum megismerésére törekszünk”⁴⁴, mint a megismerés által keresett végső objektumra. Az alapbizonyosságokban az Abszolútum egy-egy aspektusának megragadását is átéljük, közvetlen bizonyosságunk az örök rend végső forrásának felfedezését is magába foglalja: „A három alapbizonyosság mellett csak egy ősbizonyosság van, az Abszolútum, azaz Isten léte ... az Abszolútum – Isten – valamiféle közvetlen (bár természetesen nem teljes) megragadása minden bizonyosság végső alapja”⁴⁵.

Összefoglalás

Pauler Ákos műve szellemi életünk maradandó értéke. Fáradhatatlanul vívta csatáját az igazság felderítéséért. Amint a Bevezetésben megfogalmazza: „Bölcselkedni annyit tesz, mint küzdeni a magunk és mások gondolatainak homályossága ellen”⁴⁶. Pauler Ákosnak sikerült áttörnie magát a homályon és sikerült több szempontból is maradandót alkotnia, olyasmit, amit semmiféle változó divat vagy világnézeti fordulat nem kezdhet ki.

A teocentrikus Isten-fogalom és világnézet a pauleri bölcsélet végső kialakulásában meghatározó szerephez jut. Gondolkodásában minden Istentől indul ki és minden, mint végső célhoz feléje tart. Isten a világ teremtője, fönntartója, mindennek létesítő oka és végső alapja. Ő teszi lehetővé a legnemesebb emberi tevékenységeket, a megismerést és szeretetet, amelyek végső fokon Istenben teljesednek be. Az igazság, a jóság, a szépség mind az Abszolútum aspektusai, mint egy-egy út, amely Istenhez vezet. Az Isten felé való törekvés a világtörténelem legfőbb mozgatója, célra-rendezője. Legfőbb hivatásunk, hogy „küzdjünk Isten országának megvalósulásáért e földön” – írta a Keyserling gróf című írásában, a Napkeletben, 1925-ben.

A mindent feltétlenül meghatározó Abszolútum, mint lét- és értékteljesség szintézis a pauleri Isten-fogalom jelentős eredménye. Pauler keresztény bölcséletének jelentőségét növeli, hogy eljutott a tiszta logizmus és az értékelméleti idealizmus lét-érték dualizmusától az Abszolútumban megvalósuló lét-érték harmóniáig, a személytelen érték-abszolútumtól a teizmus személyes Isten-fogalmáig.

⁴¹ *Metafizika*, 60. §

⁴² *Metafizika*, 73. §

⁴³ *Metafizika*, 73. §

⁴⁴ *Metafizika*, 61. §

⁴⁵ *Metafizika*, 74. §

⁴⁶ BEV 19. §

Örök értékű tanítása a filozófia módszeréről, miszerint a tapasztalati adottságokból kiindulva reduktív úton, visszafelé haladunk a tapasztalati valóság előfeltevéseihez. Ez megegyezik Arisztotelész belátásával, hogy számunkra előbb a közvetlen tapasztalással megragadható valóság adott, amely a logikai rendben az utolsó. Tovább haladva a tapasztaláson túl lévő, egyetemes metafizikai valósághatározmányokhoz jutunk, végül pedig a valóság végső okához és forrásához, az Abszolútumhoz: Istenhez.

Pauler óriási szisztematizáló képessége minden gondolatát a többivel állandóan zárt logikai összefüggésben és egységben fejlesztette tovább. Munkái bizonyítják, hogy a filozófia nem valamiféle lajstromozó összefoglalás, amint a pozitívizmus hitte, hanem egységes világkép szerkesztése, helyesebben a világot összetartó egység felismerése. Paulerben megvolt a rendszeralkotó ritka bátorsága, ami korunkban fájdalmasan hiányzik.

A címben feltett kérdésre pedig válaszuk immár egyértelmű: Pauler Ákos bölcséletében az ismeret eredete az Abszolútumban van. Isten ismerete logikailag megelőzi a világ ismeretét. Az empiria csak kiváltja, megindítja a megismerést. Ugyanakkor minden megismerésben az Abszolútum megismerésére törekszünk. Ahogyan Pauler a *Metafizikában* megfogalmazza: „az Abszolútum eszméje nemcsak, mint a megismerés lefolyásának lehetővé tevője szerepel, hanem mint a megismerés által keresett, végső ismereti objektum is”⁴⁷. Megismerésünk csakis akkor juthat nyugvópontra, ha abszolút, végső tartalmakra bukkantunk, olyanokra, mint a logikai alapelvek, a végső értékek, végső kategóriák, elemi törvények. A megismerés által keresett végső ismeret szintén az Abszolútum, azaz maga az Isten.

Nagyszerű, hogy Pauler Ákos nem az élet, az élmény, az átélés vagy egyéb nehezen definiálható fogalom ingoványos mozzanataira építette metafizikáját, hanem egységes rendszert alkotott, amelyben a gondolatok építőkövekként fogják össze egymást, alapos logikai összefüggésben, és mindenkor Istennel való szoros kapcsolatban. Pauler Ákos filozófiája, objektív idealizmusa alkalmas arra, hogy meggyőzzön bennünket a létezés szépségéről, igazságáról, Istentől nyert jóságáról és értelmességéről.

⁴⁷ *Metafizika*, 61. §